

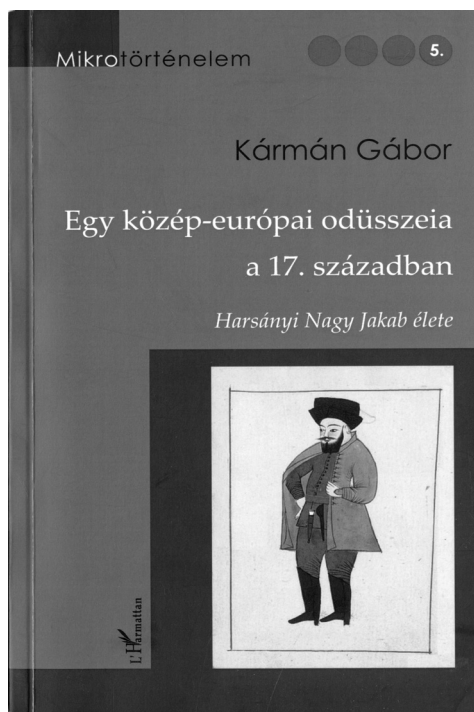
Bibliopolium

Kármán Gábor:

Egy közép-európai odüsszeia a 17. században.

Harsányi Nagy Jakab élete.

Mikrotörténelem 5. L'Harmattan, Uránia Ismeretterjesztő Alapítvány,
Budapest 2013, 335 old. ISBN 978-963-236-682-1

Menocchio, a nonkomformista friuli molnár (Ginzburg, Carlo: *A sajt és a kukacok, egy XVI. századi molnár világlépe*. Európa Kiadó, Budapest 2011) és a Martin Guerre bőrébe bújt impostor (Davis, Natalie Zemon: *Martin Guerre visszatérése*. Mikrotörténelem. Osiris, Budapest 1999) eseteihez hasonló kísérlettel jelentkezik Kármán Gábor, a Közép-Európai Egyetemen megvédett doktori disszertációjának

könyvváltozatával. Levéltári forrásokra alapozva, mikrotörténeti módszerrel mutatja be Harsányi Nagy Jakab életútját, mindezt annak árnyékában, hogy lehetséges ego-dokumentumai (magánlevelezése, naplója, omniáriumma) nem állnak rendelkezésére. A híányt némileg pótolják a működése során született hivatalos iratok és a részben hasonló karriert befutó személyek példái. Az analógiák működése bevett gyakorlat a sok esetben forráshiányos kora újkori kutatási területeken.

A nemesi származású Harsányi életének első szakasza hasonlóan alakul a külföldi egyetemet végzett kortárs református lelkészekéhez. A váradi kollégiumban végezhetette középfokú tanulmányait, majd peregrinálni indult Németalföldre, ahol 1640 és 1643 között Franekerben és Leidenben gyarapította tudását. Csupáncsak angliai (Cambridge), majd skóciai (Edinburgh) tanulmányai térnek el kissé a megszokott útvonaltól. Peregrinációja más diákok példája alapján rekonstruálható.

1643-ban tért haza Erdélybe, a következő években pedig a váradi kollégiumban tanított. 1646-ban a szatmárnémeti nemzeti zsinat, amely Tolnai

Dali János által kezdeményezett liturgiai reformot vizsgálta, reverzális adására kötelezte Harsányit Nagy Jakabot is: engedelmessé kellett előljárójának és nem terjeszthetett olyan újításokat, amelyek ellentkeznek a bevett tanításokkal. A háttérben egyik diákja prédikációja állhatott. A korábbi szakirodalom részben ezen incidens alapján sorolta a puritanizmussal rokonszenvező személyek közé.

1648 végén a nagyobb presztízzsel bíró gyulafehérvári kollégium egyik rektorának hívhatták el. Egyházi pályája, amelyre egész addigi életében készült, nem tartott sokáig. Két év múlva már II. Rákóczi György kancelláriai írnokaként szerepel a forrásokban. Nem tudhatjuk, hogy mi válhatta ki a hirtelen irányváltást, ugyanis e korszakban alig akadt olyan egykori peregrinus, aki állami szolgálatba lépett.

1651-ben Konstantinápolyban szolgált, majd kérvényezte, hogy törökül tanulhasson. A török deáknak – a kapitihák mellett – fontos szerepe volt a követség működésében, a levelezések, a fordítások és a tolmácsolás terén, de az információszerzésben is. A nyelvismeret különösen akkor értékelődik fel, ha tudjuk, hogy többnyire sem az erdélyi éves adót beszállító főkövetek, sem a kapitihák nem voltak tárgyalóképesek az Oszmán Birodalom tisztviselőivel. A deák szerepén túllépve Harsányi előbb saját információit, majd javaslatait is megosztotta a fejedelemmel. Az 1650-es évek közepén többször úgy tájékoztatta II. Rákóczi Györgyöt, hogy a birodalom meggyengült, a Portán hatalmi harcok dúlnak, és a gyorsan cserélődő nagyvezírek nem képesek felmutatni a régi katonai erőt.

A diplomáciai levelezésből az is kirajzolódik, hogy részben hatásköre túllépése, részben személyisége, részben a kapitihák visszaéléseinek feltárása miatt kialakuló személyes ellentétek keserítették meg Harsányi Nagy Jakab külföldi tartózkodását. Kármán Gábor itt szemléletes forrásokkal részletezi a követség mikrovilágát. Az Oszmán Birodalom cselekvőképességét alulértékelő II. Rákóczi György szerencsétlen kimenetelű lengyelországi hadjárata súlyos következményekkel járt a portán szolgáló alkalmazottakra is, akik 1657 augusztusától egy éven át raboskodtak a Héttoronyban.

Harsányi ezután néhány hónapig tartózkodott Târgovişten, ahol konstantinápolyi ismerőse, Mihnea uralkodott. Elképzelhető, hogy II. Rákóczi György érdekeit képviselte a havasalföldi vajdánál, 1659 elején viszont már Barsai szolgálatában találjuk. Mint magyar deák feltehetően fél évig szolgált Mihnea mellett, annak halála után (1661) úgy olvashatunk róla egy levélben, hogy a száműzött moldvai vajda, Georghe Ştefan titkára.

Kármán Gábor azt tartja valószínűnek, hogy Harsányinak azért kellett elhagynia a fejedelemséget, mivel őt is felelőssé tették Erdély romlásáért, hogy tudniillik, utólag tévesnek bizonyuló információkat szolgáltatott a Porta álláspontjáról.

Georghe Ştefan mindent elkövetett, hogy visszakapja trónját. Magyarországról előbb Morvaországba költözött, majd pedig az orosz cártól remélte azt, hogy majd uralomra segíti Moldvában. Harsányi a vajda alkalmazottjaként tartózkodott Moszkvában 1663 márciusától ez év júniusáig, majd a

svéd fennhatóság alatt álló Stettinbe is követte. Az év végén diplomáciai küldöttként járt Stockholmban.

1667 tavaszán Harsányi a brandenburgi választófejedelem, Frigyes Vilmos szolgálatába szegődött. A szerző szerint ennek hátterében a Bengt Skytte báró által szervezett, a „világ legjelesebb emberei és tudományai egészének egyeteme” állhatott. A szervezett intézmény részben egyfajta tudósközársaságként, részben pedig vallási üldözöttek menedékeként működött volna.

A svéd Bengt Skytte még Konstantinápolyból ismerhette Harsányit. Az egyetem végül mégsem jött létre, Harsányit pedig a választófejedelem vette pártfogásába. Udvari tanácsosaként kisebb, főként portai tapasztalatait igénylő szolgálatokat látott el. A legérdekesebb megbízása az *Opinionak* elnevezett tervezet kidolgozása volt, amely a brandenburgi fejedelem lehetőségeit vizsgálta fel az 1671-ben kitört lengyel–török háborúval kapcsolatban (például, hogy érdemes-e követet küldeni a Portára). Harsányinak végre alkalma nyílt szakértelme bizonyítására, ám a következő év végi békeszerződés szertefoszlatta kiküldetési esélyeit.

Hamarosan a *Colloquia Familiaria Turcico Latina* (röviden: *Colloquia*) félezer nyomtatott oldal terjedelmű kötetével jelentkezett. Az egyetlen, magyar szerző tollából megjelent munka, amely a kora újkori törökökről készült, kettős funkcióval bír: gyakorlati nyelvkönyv és az Oszmán Birodalom leírása. A „beszélgetőkönyv” lapjain három karakter, a nyugati sztereotípiákat képviselő Követ, a Harsányi nézőpontját érvényesítő Tolmács és a Kalauz cserél

eszmét a birodalom hivatalairól, erejéről, vallásáról és a török habitusról. Harsányi forrásai nem azonosíthatóak teljes bizonyossággal. Terjedelmes műve terjesztési hiányosságok miatt nem kelthette fel a tudós világ érdeklődését.

Harsányi élete utolsó éveiről főként arra vonatkozólag maradtak fenn adatok, hogy a magyar peregrinusok útját egyengette Berlinben. 1681–1684 körül hunyhatott el.

Az V. fejezetben Kármán az angolszász irodalomban „self-fashioning”-nek nevezett jelenséget vizsgálja, és arra keresi a választ, hogy Harsányi milyen önképpel jelentkezett a nyilvánosság előtt. Egyszerre volt nemes, ugyanakkor szolgálatkész, alázatos, öntudatos tisztviselő, és nem utolsósorban értelmiségi, aki hivatalviselésén túlmutató jelentőséget tulajdonít magának. A korabeli „Respublica Litteraria” tagjai viszont nem ismerték el tudósként, még a már említett *Colloquiája* ellenére sem.

Attól kezdve, hogy elhagyta az egyházi pályát, Harsányi nem hangsúlyozta lelkész-teológusi minőségét. A szerző arra is megpróbál bizonyítékokat feltárni, hogy a puritán mentalitás, amelyet Harsányi fiatalon sajátított el, egész életén keresztül érvényesülhetett.

A források arról is tanúskodnak, hogy Harsányi Nagy Jakab törökökről alkotott képe jelentős változáson ment át. Hívő reformátusként megvetette a renegátokat. Hangsúlyozza a született, hitbuzgó törökök és az áttértek közötti különbséget, különösen akkor, ha előbbieket már maguk mögött tudták a kötelező mekkai zarándoklatot. Korai levelei egyikében még álhatat-

lan népséggént jellemezte őket, de a *Colloquia*ban már olyan forrásokat idézett, amelyek az igazmondás fontosságát hangsúlyozták az oszmán kultúrában. A katonai fegyelemről kialakult és ellentétes európai kortárs sztereotípiákat Harsányi a *Colloquia* két szereplőjének, a Követnek (a hatalmas török sereg mindent elpusztít) és a Kalauznak (a török had fegyelmezt) párbeszédében ütköztette. Harmadik szereplője, a Tolmács pedig ismét a renegát katonákban találja meg a török sereg rossz hírének okát.

A *Colloquia* lapjain csak felületesen tájékoztatta olvasóit a muzulmán válásról, viszont annál inkább hangsúlyozza kegyességük kérdését. Harsányi, amellet, hogy teológiai tévútnak tartja az iszlám hitet, annak gyakorlását példaként állítja kortársai elé. A törökökről alkotott képének változásában az is közrejátszhatott, hogy az 1650-es években Köprülü Mehmed nagyvezír felszámolta azt a zűrzavart, amelyet Harsányi is átélt Konstantinápolyban, és a következő évtized elejére rendet teremtett a birodalomban. Időközben Harsányi társadalmi környezete is megváltozott, s amikor az erdélyi fejedlem török deákja brandenburgi udvari tanácsos lett, más nézőpontból szemlélhette az eseményeket, mint korábban.

A *Colloquia* végén Harsányi a török elleni közös fellépésre szólítja fel a keresztény uralkodókat. A Követ csak itt fedi fel küldetésének valódi célját: ő a széthúzó keresztény uralkodók közös követe, akinek ez a tiszte: felszólítani a szultánt, hogy tartsa tiszteletben a békét. A felvázolt pozitív kép

dacára a toleráns szultán mégsem jelentett alternatívát a protestánsokat üldöző keresztény római császárral szemben. Kármán Gábor ebben látja a *Colloquia* török példáinak értelmét: példát mutatnak a keresztény világnak az erkölcsi megújulásra. Tegyük hozzá, hogy itt annak lehetünk tanúi, hogy a korábbi váradi (puritán) praeceptor önvizsgálatra és lelki újjászületésre ösztönzi a keresztényiséget.

A Kármán Gábor által választott személy változatos karrierje nem követi a sémákat, példaként figyelmezteti a korszak kutatóit, hogy az egyéni beszámolók csak óvatosan alkalmazhatók egész társadalmi csoportokra.

A szerző nagy mennyiségű, részben külföldi intézményekben őrzött forrásanyagot tárt fel és elemzett. Lábjegyzetei továbbolvasásra ösztönöznek.

A kötet végén a kéziratos és nyomtatott forrásművek jegyzéke áll, ez pedig az igen hasznos névmutató követi, és részletes leírást készített a *Colloquia* tizenhat fellelhető példányáról is (lelőhely, dedikáció, possessor, margináliák).

Kármán Gábor könyve kellemes olvasmány, stílusa gördülékeny, szövege jól szerkesztett. Kevés, de jól megválasztott térkép és illusztráció is segít az értelmezésben.

Ajánlom ezt a kötetet mindazoknak, akik érdeklődnek az erdélyi fejedelemség és a református egyház 17. századi történelme, a külföldi egyetemjárás és a fordulatós életpályák iránt.

Oláh Róbert